

Борис ЯКИМЧУК,

кандидат психологічних наук, доцент,
декан факультету початкової освіти,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті наведено результати дослідження сутності креативності як психологічного феномена, визначено особливості її взаємозв'язку з іншими психологічними поняттями та виокремлено психолого-педагогічні умови її формування та розвитку на різних етапах онтогенезу особистості. Креативність визначено як сукупність творчих здібностей людини, які виявляються у мисленні, відчуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризують особистість у цілому або її окремі сторони, продукти діяльності, процес їхнього створення. Виокремлено дві фази розвитку креативності: первинну ("наївна"), у дошкільному віці та зріла ("культурна"), у період з 13 до 20 років.

***Ключові слова:** креативність, психолого-педагогічні умови, онтогенез, особистість, творчі здібності.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з провідних тенденцій, що характеризують розвиток сучасного суспільства в усьому світі, є підвищений інтерес та значні фінансові інвестиції у різноманітні інноваційні ідеї та технології, які неможливо створити без застосування такого специфічного психологічного ресурсу, як креативність винахідників. Її формування відбувається поступово, починаючи з дитячого віку, тому вкрай актуальним є визначення умов розвитку творчих здібностей загалом та креативності як якості особистості зокрема, з метою створення системи психолого-педагогічних засобів та методів, спрямованих не лише на вчасне виявлення та дослідження обдарованих дітей, а і на актуалізацію задатків з метою розвитку креативності особистості у будь-якому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Теоретичне осмислення проблеми здібностей у зарубіжній психології відображено у працях

А. Біне, Дж. Гілфорда, Ч. Спірмена, Л. Терстоуна, Л. Термена та ін. В українській психології та країнах СНГ ця проблема пов'язана зі становленням особистісно-діяльнісного підходу та розвивалась у працях Г. С. Костюка, В. В. Клименка, О. М. Леонтєва, В. О. Моляко, В. М. М'ясищева, С. Л. Рубінштейна, Б. М. Теплова та ін. Розвиток творчих здібностей та обдарованості досліджували П. П. Горностай, О. М. Матюшкін, Я. О. Пономарьов, Дж. Рензулі та ін. Сутність креативності як психологічного феномену досліджувалася Є. П. Ільїним, М. О. Олехнович, Н. Ю. Хрящовою, В. С. Юркевич та ін.

Мета статті – розкрити сутність креативності як психологічного феномена, визначити її взаємозв'язок з іншими психологічними поняттями та виокремити психолого-педагогічні умови її формування та розвитку на різних етапах онтогенезу особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше поняття “креативність” використав Д. Сімпсон у 1922 році та назвав ним здібність людини відмовитись від стереотипних способів мислення. Здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, які відповідають умовам успішного виконання тієї чи іншої діяльності. Залежно від широти та змістовної спрямованості особистості виокремлюють загальні та спеціальні здібності. Загальні здібності дають можливість успішно навчатись, оскільки спираються на розвинені якості інтелекту – сприймання, мислення, пам'ять, увагу. Спеціальні здібності проявляються у певній сфері людської діяльності – математиці, спорті, музиці тощо. Творчі здібності виявляються через створення людиною нестандартних, оригінальних продуктів діяльності.

Це складне психологічне утворення, що передбачає вплив декількох чинників для їхнього формування. Спочатку у людини, ще до її народження повинні сформуватись задатки, тобто вроджені передумови розвитку здібностей особистості (анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, мозку, певних аналізаторів), які ще не гарантують розвитку здібностей, а є лише їхньою необхідною умовою формування. Діагностика сформованості

здатків у дітей потребує їхнього залучення до різних видів діяльності. Прагнення дитини до певної діяльності вказує на наявність нахилів – першої і найбільш ранньої ознаки обдарованості. Усі інтереси, переживання обдарованих дітей концентруються навколо діяльності, до якої вони здібні.

Сприятливий вплив соціального середовища дитини – наступний чинник формування та розвитку її здібностей, який полягає у доступі до компетентного і зацікавленого наставника та необхідних матеріальних речей. Також для успішного формування здібностей важливою є власна активність дитини, яка виражається завдяки емоційним (бажання, установка на працю, радість від успіхів) та вольовим (докладання зусиль, цілеспрямованість та наполегливість) проявам у поведінці.

Співвідношення між задатками, впливом середовища та власною активністю дитини демонструє значущість кожного з цих чинників, однак вчені довели, що можлива часткова компенсація одного іншим. Наприклад, несприятливий вплив соціуму можна компенсувати високим рівнем сформованості певних задатків та системною цілеспрямованою активністю дитини щодо їхнього подальшого розвитку [1].

Т. М. Титаренко визначає здібності як індивідуально психологічні властивості особистості, що забезпечують можливість легкого, швидкого та ґрунтовного оволодіння певною діяльністю та досягнення у її межах високих результатів. Окрім задатків, впливу соціального середовища та активності дитини, вчена до необхідних умов розвитку здібностей додає культурно-історичний контекст, конкретні умови соціалізації та ситуацію розвитку, а також батьківську зацікавленість у досягненні успіхів дитиною, її психологічне благополуччя [2].

Креативність – це якість особистості, яка відображає творчі здібності людини, які виявляються у мисленні, відчуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризують особистість у цілому або її окремі сторони, продукти діяльності, процес їхнього створення. Креативність – один із найголовніших і відносно незалежний чинник обдарованості, котрий рідко

відображається у тестах інтелекту та академічних досягненнях, адже визначається більшою мірою не критичним осмисленням нового, з точки зору наявного досвіду, а сприйнятливостю до нових ідей.

На думку Є. П. Ільїна, креативність є вужчим поняттям, ніж творчі здібності та перебуває у їхньому складі разом зі здібністю до конвергентного мислення. Вчений пропонує розуміти креативність у більш широкому сенсі як загальну здібність до творчості, тобто здатність людини генерувати незвичайні ідеї, знаходити оригінальні рішення, відхилятися від традиційних схем мислення [3]. Н. Ю. Хряцова визначає креативність як здібність до конструктивного, нестандартного мислення та поведінки, а також до усвідомлення та розвитку власного досвіду, що виявляється, головним чином, у розвинутій уяві, почутті гумору, схильності до естетичних цінностей [4]. Дж. Гілфорд розробив концепцію креативності як універсальної пізнавальної якості та визначив її шість основних параметрів: здатність до виокремлення та формулювання проблеми, здатність до генерування великої кількості ідей, гнучкість – здатність до створення різноманітних ідей, оригінальність – здатність відповідати на подразники нестандартно, здатність удосконалювати об'єкт шляхом додавання деталей, здатність вирішувати проблему, тобто аналізувати та синтезувати ідеї [5].

Вчені виявили та дослідили як мінімум дві окремі фази розвитку креативності особистості в онтогенезі. Перша фаза, яку В. С. Юркевич назвала “наївною”, полягає у розвитку первинної креативності як загальної творчої здібності, яка не є спеціалізованою до певного виду діяльності та масово спостерігається у дітей дошкільного віку, поведінка яких ще не є стереотипною. Нестачу знань дошкільник активно компенсує за рахунок фантазії, тому цей вік характеризується розквітом художньої та літературної творчості. Психологічним механізмом, на основі якого формується цей процес, є наслідування дитиною значущого дорослого у якості креативного зразка [6].

Друга фаза розвитку креативності відбувається у віковий період від 13 до 20 років та полягає у формуванні на основі первинної вже спеціалізованої

креативності, тобто здібності до творчості у певному виді діяльності. У першу чергу ця фаза характеризується відмовою від наслідування та появою ознак оригінальної творчості. М. О. Олехнович звертає увагу на необхідності формування певного типу творчого мислення, яке характеризується активним запереченням стереотипів. Зріла креативність, яка є показником творчої особистості, не є масовою, адже багато людей залишається на її первинній фазі розвитку [7].

Високі показники креативності у дітей не гарантують їхні творчі досягнення у майбутньому, а лише збільшують вірогідність їхньої появи за умови високої мотивації до творчості та набуття творчих вмінь. Досвід навчання деяким аспектам і способам креативної поведінки та моделювання творчих дій демонструє значне підвищення рівня креативності, а також появу та посилення таких якостей особистості, як незалежність, відкритість до нового досвіду, чутливість до проблем, висока потреба у творчості. Серед умов, які стимулюють розвиток творчого мислення, Б. Г. Мещеряков та В. П. Зінченко виокремлюють такі: ситуації незавершеності або відкритості на відміну від чітко заданих та суворо підконтрольних; дозвіл та заохочення до безлічі питань; стимулювання незалежності та відповідальності; акцентування самостійних розробок, спостережень, почуттів, узагальнень; увага до дітей з боку дорослих та однолітків. На думку вчених, перешкоджають розвитку креативності: уникання ризиків; прагнення до успіху будь-яким шляхом; жорсткі стереотипи мислення і поведінки; конформність; несхвальні оцінки застосування уяви та фантазії, дослідження тощо [8].

Існує певна вікова послідовність появи обдарованості у різних сферах. Особливо рано може виникнути обдарованість до музики, потім – до малювання. Обдарованість дітей може бути встановлена та досліджена лише в процесі навчання та виховання, під час виконання дитиною певної змістовної діяльності. Її розвиток вимагає сполучення розкриття спеціальних здібностей та широкої загальноосвітньої підготовки, а також усебічного особистісного розвитку. Дж. Рензуллі розробив своєрідну “модель” обдарованої дитини, до

складу якої обов'язково належали такі характеристики: рівень інтелекту вище за середній, значне захоплення запропонованим завданням та високий творчий потенціал [9].

На важливості вчасного виявлення обдарованих дітей наголошує О. М. Матюшкін, адже за допомогою систематичного вивчення їхніх психологічних характеристик можна дослідити механізм та закони творчості, використання яких у майбутньому дозволить цілеспрямовано впливати на удосконалення змісту та методів навчання усіх дітей [10].

Створюючи педагогічну систему виховання здібностей, зокрема творчих, П. П. Горностай акцентує увагу на необхідності дотримуватись таких етапів:

відбір і робота з обдарованими дітьми полягає у створенні пошукової системи, мережі спеціалізованих навчальних закладів та інших заходів, що дозволяють охопити по можливості усіх обдарованих дітей;

створення умов, за яких усі потенційно здібні діти одержали б максимальні можливості для розвитку, що вимагає врахування вікової сензитивності та нейтралізації чинників розвитку нездібності;

максимальна індивідуалізація навчання, побудована на принципі саморозвитку [11].

Деякі практичні завдання, призначені для формування творчих здібностей, запропонувала О. Л. Туриніна. Множинні групування полягають у виокремленні якомога більшої кількості класів за допомогою групування слів із запропонованого переліку. Наприклад, учасникам диктують такий список слів: стріла, бджола, риба, яхта, крокодил, шуліка, горобець. Потрібно згрупувати ці слова, сформувавши якнайбільше класів (тих, що літають, плавають, живих, хижих та інших об'єктів). Метод визначення наслідків полягає у формулюванні великої кількості можливих наслідків щодо запропонованої ситуації. Наприклад, описують ситуацію: “Що відбудеться, якщо дощ литиме безперервно?” (звичайні відповіді – “ми усі змокнемо”, “подорожчають парасольки” тощо) [12]. Також можна запропонувати завершити незакінчений малюнок або скласти зі стандартних деталей оригінальну конструкцію.

Значними перевагами запропонованих завдань є можливість зміни їхньої складності залежно від віку тих, хто має їх виконувати, а також формулювання безлічі прикладів для частого повторення без зміни сутності задач.

Висновки. Хоча досі не вщухають суперечки серед вчених з приводу визначення, яке психологічне поняття є вузьким, а яке ширшим, – творчі здібності або креативність, беззаперечною є важливість цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на її – креативність, формування та розвиток, починаючи з раннього дитячого віку, адже це забезпечить ефективність виконання різноманітних завдань та успішність у різних видах продуктивної діяльності представниками майбутнього покоління.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є визначення психологічних умов розвитку креативності у різні вікові періоди та формування на їх основі цілеспрямованої системи психолого-педагогічних заходів, а також їхня апробація в умовах сучасного українського суспільства.

Список використаної літератури

1. Основи психології : навч. посіб. в 2 т. / за заг. ред. проф. А. Й. Капської та О. Д. Сафіна. Черкаси : видавець ФОП Гордієнко Є. І., Т. 1. 2015. 646 с.
2. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посіб. К. : Каравела, 2013. 372 с.
3. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности СПб. : Питер, 2009. 434 с.
4. Хрящева Н. Ю. Креативность как фактор самореализации личности в изменчивом мире: Психологические проблемы самореализации личности СПб., 1998. С. 171–175.
5. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта: Психология мышления М., 1965. С. 433–457.
6. Юркевич В. С. О “наивной” и “культурной” креативности: Основные современные концепции творчества и одаренности М., 1997. С. 127–142.
7. Олехнович М. О. Творческий потенциал интеллектуального уровня ребенка. *Ананьевские чтения, 1997* : тезисы научно-практической конференции. СПб., 1997. С. 98–100.
8. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 672 с.
9. Renzulli J. S. The tree-ring conception of giftedness: A developmental model for creative productivity. *Conceptions of giftedness*. Cambridge: Cambridge University Press. 1986. P. 53–92.
10. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности. *Вопросы*

психології, 1989. № 6. С. 29–33.

11. Горностай П. П. Теоретичні роздуми над проблемою потенціального та актуального в здібностях. Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. Т. 1. К., 1993. С. 153–160.

12. Туриніна О. Л. Психологія творчості : навч. посіб. К. : МАУП, 2007. 160 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Якимчук Б. А. Психолого-педагогические условия формирования и развития креативности личности

В статье приведены результаты исследования сущности креативности как психологического феномена, определены особенности ее взаимосвязи с другими психологическими понятиями и выделены психолого-педагогические условия ее формирования и развития на разных этапах онтогенеза личности. Креативность определена как совокупность творческих способностей человека, которые проявляются в мышлении, чувствах, общении, отдельных видах деятельности, характеризующие личность в целом или ее отдельные стороны, продукты деятельности, процесс их создания. Выделены две фазы развития креативности: первичная (“наивная”) в дошкольном возрасте и зрелая (“культурная”) в период с 13 до 20 лет.

Ключевые слова: *креативность, психолого-педагогические условия, онтогенез, личность, творческие способности.*

Yakimchyk B. Psychological and Pedagogical Conditions of Formation and Development Creativity of Personality

The article presents the results of research of the essence of creativity as a psychological phenomenon, features of its interrelation with other psychological terms are determined and the psychological and pedagogical conditions of its formation and development at different stages of ontogenesis are specified. Creativity – creative abilities of man, manifested in thinking, feelings, communication, certain types of activities, characterizing the person as a whole or its individual parties, products of activity, the process of their creation. Creativity is one of the most important and relatively independent factors of giftedness, which is rarely reflected in tests of intelligence and academic achievement, since it is determined by a more non-critical reflection of the new from the point of view of the existing experience, and susceptibility to new ideas.

At least two separate phases of creativity development in ontogenesis have been identified. The first phase is the development of primary creativity as a general creative ability, which is not specialized to a certain type of activity and is widely observed in pre-school children, whose behavior is not yet stereotyped. Pre-schooler often compensates lack of knowledge due to imagination, therefore this age is characterized by the flourishing of artistic and literary creation. The psychological mechanism, on the basis of which this process is formed, is the child's imitation of a meaningful adult as a creative model. The second phase of the development of

creativity occurs in the age from 13 to 20 years and consists in building on the basis of the primary creativity specialized creativity, that is, the ability to creativity in a particular activity. First of all, this phase is characterized by a refusal to imitating and the appearance of signs of original creativity. Mature creativity, which is an indicator of a creative person, is not wide popular, since many people remain in its initial phase of development.

High indicators of creativity in children do not guarantee their creative achievements in the future, but only increase the probability of their appearance, subject to high motivation to creativity and acquisition of creative skills. The learning experience of some aspects and methods of creative behavior and modeling of creative activities demonstrates a significant increase in creativity, as well as the emergence and strengthening of such personality traits as independence, openness to new experiences, sensitivity to problems, high need for creativity. Among the conditions that stimulate the development of creative thinking, distinguish the following: the situation of incompleteness or openness in contrast to clearly defined and strictly controlled; permission and encouragement to a multitude of issues; promoting independence and responsibility; the emphasis on independent development, observations, feelings, generalizations; attention to children by adults and peers. Avoiding risks; striving for success in any way; hard stereotypes of thinking and behavior; conformance; disapproved estimates of the application of imagination and imagination of research prevent creativity development.

Key words: *creativity, psychological and pedagogical conditions, ontogenesis, personality, creative abilities.*